Peter Sloterdijk en
Thomas Macho

God, geest, geld

Een gesprek
onder leiding van Manfred Osten

Klement | Pelckmans

De bijeenkomsten 'Die Sache mit Gott – die Renaissance des Religiösen' en 'Geld und Geist' vonden op 21 oktober 2012 en 21 september 2013 plaats op Schloss Neuhardenberg.

www.schlossneuhardenberg.de

Oorspronkelijke uitgave: Peter Sloterdijk/Thomas Macho,
Gespräche über Gott, Geist und Geld
© 2014 Verlag Herder GmbH, Freiburg im Breisgau

Vertaling: Leon Otto de Vries

© 2015 Uitgeverij Klement, Zoetermeer
Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp: Geert de Koning

Foto's omslag en binnenwerk:
© Stiftung Schloss Neuhardenberg / Arianna Frickhinger

ISBN 978 90 8676 154 4 (Nederland)
ISBN 978 90 289 8199 7 (België)
NUR 730
D/2015/0055/110

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

Manfred Osten

Dames en heren, ik heet u hartelijk welkom bij dit gesprek over – om het maar even in drie woorden samen te vatten – 'God, geest en geld'.

Het heeft er alle schijn van dat ons in deze tijd een catastrofe te wachten staat die voornamelijk is terug te voeren op de verbinding van hebzucht en geld. Daarbij is de geest er kennelijk bij ingeschoten, en ik denk dat we ons moeten afvragen of we de tendensen die tegenwoordig vooral in de economie en de financiële markten zijn waar te nemen, per se voor lief moeten nemen, of liever de kant van Karl Valentin kiezen, die immers heeft gezegd dat alle mensen in wezen goed zijn maar alleen het volk slecht is. Of zoals Ödön von Horváth eens zei: 'Ik ben eigenlijk heel anders, maar ik kom er zo zelden aan toe.' Dat wil zeggen dat we ook de vraag willen overwegen of het bekende woord uit de evangeliën nog geldt, namelijk dat de geest waait waarheen hij wil en niet waarheen het geld het wil.

Om deze thema's nader te bespreken, heb ik vandaag twee gasten bij me die naar ik aanneem iedereen zal kennen.

Peter Sloterdijk, geboren in 1947, is filosoof en zal bij velen bekend zijn van onder meer het ZDF-televisieprogram-

ma *Das Philosophische Quartett*. Zijn boeken en bijdragen over evenals commentaren bij de thema's religie en laatstelijk de financiële crisis hebben keer op keer aanleiding gegeven tot uitgebreide debatten op de cultuurpagina's van diverse kranten.

Thomas Macho, geboren in 1952, is cultuurwetenschapper en filosoof. Hij is bekend om zijn bijdragen over religie in de moderniteit en ook over apocalypsen uit het verleden en die welke ons nog te wachten staan. Ik heet u beiden van harte welkom!

Dan wil ik nu ook maar meteen met de eerste vraag in huis vallen. Waarde heer Sloterdijk, u hebt onlangs in het weekblad *Die Zeit* aangegeven dat er een mogelijkheid is om uit de tegenwoordige geld- en graaicrisis te geraken, wanneer wij erin slagen een eind te maken aan het financieel-politieke waansysteem dat ons door de onwetendheid en goedwillendheid van de politici al sinds een jaar of twintig is opgelegd. Maar wat moeten we dan precies doen om uit dit 'waansysteem' te komen?

Peter Sloterdijk

Wanneer we zouden willen reconstrueren op basis van welke motieven de Europese politici de euro destijds hebben ontwikkeld, om welke redenen ze de Grieken als 'moederland van de democratie' – dat al ongeveer 2200 jaar niet meer weet wat democratie is – in deze constructie van goede wil en halve beschaving hebben binnengesmokkeld, dan zouden we ons samenzijn vanavond in een verkiezingsbijeenkomst veranderen. We zouden de zaal polariseren in mensen die geloven dat men de huidige situatie nog als het minste van alle kwaden kan beschouwen, en mensen die geloven dat dit niet meer mogelijk is.

Ik heb mij recentelijk in een publieke uitspraak geblameerd als iemand die momentaan niet in staat is dit 'minste van alle kwaden' te zien. Dat zou een intellectueel eigenlijk niet moeten gebeuren.

De insteek van een gesprek zou daarom naar mijn mening niet het momentane of actuele moeten zijn. Ik denk dat we ideeën altijd ver moeten zoeken, want het wezen van de geest bestaat immers hierin dat hij het vergezochte is. Dit ver zoeken is echter in onze tijd in onbruik geraakt, nu we ons allemaal – om een mooi woord van Nietzsche te citeren – tot 'legioensoldaten van het ogenblik' hebben laten maken. Nietzsche had toentertijd juist Goethes gesprekken met Eckermann herlezen en onder de indruk van de daarin waarneembare kalme jovialiteit gezegd, dat hij van zijn kant graag wagenladingen vol hedendaagsheden zou willen prijsgeven om ook maar één uur in deze andere reflectie te mogen verwijlen.

Manfred Osten

Dan moeten we de koe misschien op een wat andere manier bij de hoorns vatten. We hebben te maken met het fenomeen van een ontgrenzing op veel terreinen, een grenzeloze geldschepping die niet meer met waardeschepping in verbinding staat, een schuldenaccumulatie die niet meer met schuld in verbinding staat. Hoe is het eigenlijk mogelijk geworden dat we in zulke processen van ontgrenzing terecht zijn gekomen waarin de dingen niet meer bijeenbehoren? Dat er dus feitelijk schulden werden opgestapeld waarbij zelfs iedere mogelijkheid van aflossing buiten beschouwing werd gelaten?

We moeten ons dan buigen over de vraag wat er in de moderniteit als geheel heeft plaatsgevonden – en wanneer dat begonnen is. Daarvoor moeten we ongeveer zevenhonderd jaar teruggaan en er tegelijkertijd voor oppassen dat we de term 'moderniteit' niet te lichtvaardig in de mond nemen. Als we wat technischer denken en ons afvragen vanaf welk moment mensen in deze intensieve groeiontwikkelingen terecht zijn gekomen, dan belanden we in de veertiende eeuw.

Deze tijd vormt het cumulatiepunt van de Middeleeuwen en ging gepaard met een ongelooflijke bloei van mystieke meditatietechnieken. Een groot aantal Europeanen wijdde zich destijds aan de *Imitatio Christi*. Zo luidt de titel van een boek van de mysticus Thomas a Kempis, dat een van de meest verspreide boeken uit de oudere wereldliteratuur was. In samenhang met de *Imitatio Christi* ontdekten de christelijke mystici op psychisch gebied de zogenaamde 'positieve terugkoppeling'. Ze speelden het klaar om van de opdracht tot zelfvergetelheid een oefening te maken die leidde tot een soort van oorspronkelijke accumulatie van psychische energie. Precies op dit moment en onder toepassing van deze technieken van geestelijke oefening ontstond de moderne mens. Hij is degene die alles kan, omdat hij door oefening geleerd heeft zichzelf in alles te veronachtzamen.

In deze zelfde veertiende eeuw begint zowel in Italië als in Vlaanderen iets anders dat nieuw – en wederom modern – is. In de kunstenaarsgilden van Noord-Italië en in sommige Vlaamse scholen beoefent een groep mensen, die men later kunstenaars zal noemen, een tegenovergestelde ontwikkelingsspiraal. Ze zetten een groot deel van hun ei-

gen psychische energie ervoor in om het, bij de volgende uitoefening van datgene waarmee ze nu bezig zijn, nóg beter te doen. Kunstenaars zijn dus mensen die er ten diepste en stelselmatig op uit zijn om het telkens weer beter te doen.

Dit vangt begin veertiende eeuw aan met Cimabue, Giotto en enkele anderen. Het is een soort van artistieke spiraal die langs de weg van de positieve terugkoppeling ertoe leidt dat binnen de volgende tweehonderd tot driehonderd jaar onvoorstelbare vorderingen op het gebied van de kunst worden gemaakt, die dan culmineren in de werken van Leonardo, Michelangelo, Rembrandt en Caravaggio.

Wie van deze dingen enig begrip heeft en zich rekenschap geeft van het vakmanschap dat aan deze werken ten grondslag heeft gelegen, is er vandaag nog sprakeloos over dat zoiets ooit heeft kunnen ontstaan.

In de veertiende eeuw is er in Europa dus iets ontdekt wat ons hele leven tot op de huidige dag stempelt. Europa transformeerde zich immanent tot een reusachtig trainingskamp. Samen met China, de oude grootmacht van het oefenen, is Europa sinds de veertiende eeuw één reusachtig trainingskamp geworden, in het centrum waarvan overigens geen politici staan, maar leraars – of zoals wij vandaag zeggen: professoren.

Deze activiteit van het oefenen verbindt zich in de veertiende en vijftiende eeuw met verdere ontwikkelingsspiralen. We hebben sindsdien bijvoorbeeld te maken met een permanente juridisering van de levensomstandigheden. Zo komt het dat kunst meer kunst voortbrengt, recht meer recht voortbrengt, geldzaken meer geldzaken voortbrengen. Deze derde spiraal is ontdekt in de Italiaanse bankiers-

huizen, om welke reden we voortaan liever geen Italiaans spreken als we het over geldzaken hebben. De oudste bankiersfirma van Europa, Monte dei Paschi di Siena, bestaat ook vandaag nog en stamt uit die tijd.

Ten slotte is er nog een vierde spiraal te noemen, die eveneens in die tijd haar oorsprong heeft. Haar grote kroongetuige is Leonardo da Vinci, omdat hij – analoog aan de verbinding van geld en machinebouw – als eerste de verbinding van kunst en machinebouw systematisch heeft doordacht. Zijn schetsboeken vormen tot op de dag van vandaag de rijkste bron om inzicht te krijgen in wat er in Europa sindsdien op werktuigbouwkundig gebied is gebeurd. In de machinebouw treedt het vermogen waarmee men door *ingenio*, dus door ingenieurskunst, nog meer *ingenio* voortbrengt, zeer duidelijk aan het licht: machines leiden tot nog meer machines. En ten slotte komt ook de moderne staat er nog bij. Als de staat eenmaal is ingericht, heeft hij de tendens om nog meer staat te worden.

We hebben dus in totaal vijf kringprocessen van positieve terugkoppeling die in elkaar grijpen: het kunstsysteem – dat we tegen de achtergrond van het religieuze oefeningssysteem waarschijnlijk aan het begin moeten plaatsen –, het geldsysteem, het rechtssysteem, het staatssysteem en het systeem van de machinebouw. Elk van deze velden is zodanig gestructureerd dat degene die eraan deelneemt onder de wet van de positieve terugkoppeling geraakt. Als hij begonnen is met deze zaak te werken, moet hij leren hoe je nog meer leert op je eigen gebied. Het is eigenlijk deze zelfde spiraal waarvan we ook met het oog op onze huidige tijd moeten spreken. In feite tekent zich in de twintigste eeuw binnen het geldsysteem – wederom door